

Бібліотечка "Часи козацькі"

**НОВІ
ДОСЛІДЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК
КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ
В УКРАЇНІ**

ВИПУСК

12

Київ-2003

¹ Археологія доби українського козацтва XVI – XVII ст. – К., 1997.

² История городов и сёл Украинской ССР. Харьковская область. – К., 1976.

³ Лукомский В.К., Модзолевский В.Л. Малороссийский гербовник. – К., 1993.

⁴ Опис Харківського намісництва кінця XVIII ст. – К., 1991.

⁵ Панченко В. Відображення світогляду українського козацтва в міській геральдиці Гетьманщини // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. – К., 1998. – Вип. 7. – С. 25–29.

⁶ Палатах О. Козацька печатка з села Любимівка на Херсонщині // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. – К., 1999. – Вип. 8. – С. 98.

⁷ Титов В. Фортеці на території Дніпропетровська // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. – К., 2000. – Вип. 9. – С. 26–31.

⁸ Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків. – К., 1990. – Т. I.

А.Щербань, Р.Рейда (Полтава)

ПРОТАЗАН XVII СТ. З ДИКАНЬКИ

Цікавою знахідкою західноєвропейської деревкової парадної зброї є протазан, випадково знайдений у квітні 2001 р. в смт Диканьці Полтавської області під час розбирання старої хати місцевого вчителя Р. Воронянського. Тоді він і був намальований одним з авторів публікації. Це не перший зразок деревкової пізньосередньовічної зброї, що походить з Диканьки¹.

Часом появи протазанів в Європі дослідники вважають XV-XVI ст., коли вони використовувалися в якості зброї ландскнехтів. Пізніше - з XVII ст. протазани поступово стають парадною зброєю офіцерського складу або елітних підрозділів (швейцарської гвардії, польської шляхетської гвардії, охоронців монархів)². Відомою ця зброя була і у північно-східного сусіда України - Московії, де прерогатива володіння нею належала вищим офіцерським чинам³.

Протазан з Диканьки має широке симетричне лезо мечеподібної форми з невеликими вусами, які, слугуючи для відбиття ударів, одночасно перешкоджали проникненню втульчастої частини зброї в рану⁴. Втульчаста частина зброї продовжується парою помочів, які запобігали пошкодженню верхньої частини древка та міцніше фіксували протазан на ньому (Рис. 1).

Загальна довжина наверхшя протазана - 37,8 см, довжина втулки - 6,4 см, довжина леза - 22,0 см, максимальна ширина леза - 5,0 см, довжина вуса - 6,0 см, ширина вуса - 4,2 см, довжина помочів - 39,0 см, ширина - 1,2 см.

Екземпляр, знайдений в Диканьці, є яскравим прикладом саме парадної зброї цього виду. Практично вся площа його леза та вусів з обох боків багато прикрашена зображеннями в техніці гравіювання, які умовно можна поділити на три частини.

Рис. 1. Протазан XVII ст. з Диканьки

Вершину леза вінчас зображення людської руки з прапором, яка видніється з хмари (хмара, за уважного розгляду, нагадує обличчя чоловіка з довгою бородою, зображеного в профіль). Зображення має символізувати, на нашу думку, допомогу та заступництво вищих сил власнику. Древо прапора має наконечник лавролисткої форми і одночасно нагадує зброю.

Під цим зображенням вигравійовано латинський напис «VINCERE AVT MORI», перекладений нами як «Перемога або смерть» і є, імовірно, девізом власника зброї чи військового формування, до якого він належав. Центральну частину леза пера протазана займає зображення двоголового орла, увінчаного короною. Нижня частина леза містить напис « ANNC 1657» і є, на нашу думку, датою виготовлення зброї. На користь XVII ст. як часу виготовлення, говорять і значні, порівняно з пізнішими аналогами, розміри пера протазана.

Нижня частина протазана, яка включає в себе вуса, являє собою останню основну орнаментальну композицію. Практично вся її площа вкрита зображеннями на військову тематику: гармат, ядер, артилерійських знарядь, схематично зображеної деревкової зброї, військових музичних інструментів — барабана та сурм.

Втулка, восьмикутної в перетині форми, має два відокремлені один від одного рівні, на кожній грані яких розташовано рослинні композиції.

Помочі прикріплювалися до древка за допомогою десяти невеликих гвіздочків з широкими, орнаментованими колами, шляпками. Гвіздочки розташовані досить рівномірно. Інтервал між ними становить 7,0-8,5 см один від одного. Під час знахідки протазан мав уламок округлого у перетині древка, що збереглося трохи більше, ніж на довжину помочів, виготовлене з листяних порід дерев.

Найближчою відомою нам аналогією зброї є екземпляр, виготовлений в 1663 р. в Австрії і який належав артилерійському офіцеру³. Значна схожість в оформленні, декоруванні, техніці, сюжетах зображень та форм і параметрах пера дозволяє віднести протазан, знайдений в Диканьці, до тієї ж категорії, тобто до особистої зброї артилерійського офіцера, виготовленої в Австрії.

Можна вказати на дві найбільш імовірні, на наш погляд, версії появи цієї зброї в Диканці. Протазан міг потрапити сюди під час, або внаслідок подій, пов'язаних із зіткненням військ І.Виговського та з'єднань найманних військ, очолюваних М. Пушкарем на Сербиному полі, розташованому поблизу Диканьки⁶. Іншою, найімовірнішою версією його походження, є належність до колекції зброї Кочубеїв — відомих колекціонерів та збирачів старожитностей⁷, на що може вказувати, зокрема, часткова збереженість древка.

Подальша доля цього чудового зразка пізньосередньовічної парадної зброї була наступною. Влітку 2002 р. протазан було продано спочатку перекупникам в Полтаві, після чого було перепродано до Києва. Подальша його доля нам, на жаль, невідома. В наш час, коли предмети старовини стали об'єктом купівлі-продажу та вміщення капіталу, більшість причетних до цієї справи людей, перш за все, заможних колекціонерів відіграють різко негативну роль. Це знаходить свій прояв як у простому придбанні випадково знайдених культурних цінностей, так і у фінансуванні та заохоченні грабіжницьких розкопок сотень курганів,

поселень, інших пам'яток археології та культури по всій державі, і, зрештою, призводить до нищення культурного та духовного спадку десятків і сотень поколінь людей, які залишили свій слід в нашій історії.

¹ Коваленко О.В. Алебадра з Сербиного поля // АЛУ.- Полтава: Археологія, 1997. — Ч.1. — С. II (доп.).

² Большая советская энциклопедия. — Москва: Советская энциклопедия, 1975. — С. 120; Военный энциклопедический словарь. — Москва: Военное издательство, 1986; Бехайм Вендален. Энциклопедия оружия. — Санкт-Петербург: АО СП оркестр", 1995. — С. 253-254.

³ Богоявленский С.К. Вооружение русских войск в XVI - XVII ст. // Исторические записки. — Москва: Изд-во АН СССР, 1938. - С. 276, 281.

⁴ Асмолов. Энциклопедия оружия: Восток-Запад. — Москва. — С. 116-117.

⁵ Heinzich Muller, Hartmut Kolling. Europäische Hieb und Stichwaffen aus der Sammlung des Museums fur Deutsche Geschichte. - Berlin. - 1981. - S. 261.

⁶ Коваленко О.В. Алебадра з Сербиного поля...

⁷ Кішик В.В. Кочубеї з Диканьки — колекціонери, нумізмати, археологи // АЛУ. — Полтава: Археологія, 1998. — Ч. 1-2. — С. 138-141.

Андрій Артем'єв, Олена Хміль (Полтава)

ПРО ФІЗИЧНИЙ СТАН НАСЕЛЕННЯ СЛОБОЖАНЩИНИ XVII-XVIII ст. (медико-антропологічний аналіз кісткових матеріалів із некрополю біля с. Мохнач)

Вивчення козацької старовини, особливо за останнє десятиріччя, невинно зростає на тлі минулих часів, коли факти з даного періоду історії зневажалися та нехтувалися, а культурні нашарування фактично руйнувалися. На фоні цього авторам здається доречним введення до наукового обігу даних палеопатологічного дослідження результатів аналізу стану здоров'я 28-ми осіб часів пізньосередньовічної Української Слобожанщини.

Основним завданням дослідження є медичне дослідження останків кісткових тканин, визначення загального стану, патології. Подібний аналіз антропологічного матеріалу, на думку авторів, не тільки значно розширить уявлення щодо еволюції захворювань, притаманних сучасникам, але й послугує в якості додаткового джерела історичної інформації щодо населення, яке проживало на території сучасної України в різні часи.

Предметом вивчення крайової патології, місцевих відхилень та регіональних особливостей твердих тканин зубощелепно-лицьової та кісткової систем людини стали 28 кістяків з антропологічної колекції (за наявними даними, всі небіжчики належали до різних соціальних прошарків), із матеріалів поховань могильника другої половини XVII-XIX ст., які були виявлені під час дослідження ранньосередньовічної частини